

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, June 2021

Lafız, Anlam ve Amel Boyutlarıyla Hz. Peygamber'in Kur'an Tilaveti

The Recitation of the Prophet in Terms of Wording, Meaning and Practice

İbrahim TETİK

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı

Asst. Prof., Atatürk Uni. Divinity Faculty, Department of Tafsir

Erzurum/Turkey

ibrahim.tetik@atauni.edu.tr

ORCID ID: www.orcid.org/0000-0003-3371-8679

Atıf: Tetik, İbrahim. "Lafız, Anlam ve Amel Boyutlarıyla Hz. Peygamber'in Kur'an Tilaveti". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2021): 136-164

Doi: <https://doi.org/10.32950/rteuifd.900594>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 04 Mayıs / May 2021

Yayın Tarihi / Published: 20 Haziran / June 2021

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.org.tr/rteuifd>

Copyright © Published by Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Divinity, Rize, 53100 Turkey. All rights reserved

Lafız, Anlam ve Amel Boyutlarıyla Hz. Peygamber'in Kur'ân Tilaveti

Öz: Günümüzde Kur'ân kıraatiyle ilgili en önde gelen sorunlardan birini, bu kutsal kitabın niteliksel tilaveti oluşturmaktadır. Kurrânın lafza gösterdiği itina, Kur'ân'a anlam odaklı bir yaklaşımın önünü tıkadığı gerekçesiyle gerek klasik gerekse modern dönemde kimi çevrelerce eleştirilmektedir. Lafzın tali bir unsur olarak değer bulduğu bu söylem, Kur'ân'ın otantik telaffuz biçimini elde etme aşamasındaki tüm gayretleri değersiz kılabilmekte ve Kur'ân mefhumunun yapıtaşı mesabesindeki kelimelerin telaffuzlarının zaman içerisinde tahrif olması gibi bir tehlikeyi de beraberinde getirmektedir. Vakıanın diğer cephesinde ise salt lafız odaklı yaklaşımların, Kur'ân'ın hidayet boyutuna geçişi temsil eden, anlam ve amel veçhesini gölgelediği de bir gerçektir. Lafız ve anlamdan hangisinin tercih edileceğine dair temel kriter, Peygamber'in Kur'ân tilavetidir. Araştırmamızda, Hz. Peygamber'in tilavetinde gerek lafız (literal) gerekse anlam ve amel odaklı tilavetin yansımalarını tespit etmeye çalışacağız. Böylece birbirinin alternatifini gibi sunulan, hâlbuki hakikatte tamamlayıcısı konumundaki lafız ve anlam boyutlarına ne derece ehemmiyet gösterilmesi gerektiği, Nebvî ilkeler dâhilinde nihayete kavuşturulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tilavet, Hz. Peygamber, Lafız, Anlam, Amel.

The Recitation of the Prophet in Terms of Wording, Meaning and Practice

Abstract: Today, one of the most prominent problems regarding the recitation of the Qur'an is the qualitative recitation of this holy book. The attention given by the Qurra to the word/lafz of the Qur'an is criticized by some circles in both classical and modern periods on the grounds that it obstructs a meaning-oriented approach to the Qur'an. This claim, which is valued as a secondary element of the word, can make all efforts at the stage of obtaining the authentic pronunciation of the Qur'an worthless and the pronunciations of the words, which are the building blocks of the concept of the Qur'an, become distorted over time. On the other hand, it is also a fact that the purely word-oriented approaches represent the transition to the dimension of guidance of the Qur'an and overshadow the meaning and deeds aspect. The basic criterion of which word and meaning will be preferred is the Prophet Muhammad (peace be upon him)'s recitation of the Qur'an. In this article, we will try to determine the reflections of both literal and meaning and deed-oriented recitation in the Prophet's recitation. Thus, the importance to be given to the dimensions of word and meaning, which are presented as alternatives to each other, but which are actually complementary in reality, will be finalized within the Prophetic principles.

Keywords: Qur'an, Reciting of the Qur'an, Prophet Muhammad, Wording, Meaning, Practice.

تلاوة النبي للقرآن بأبعادها الثلاثة: اللفظي والمعنوي والعمل

ملخص: إن من أهم قضايا علم القراءات في وقتنا الحاضر هو كيفية تلاوة القرآن الكريم المتميزة ، ولذلك نجد أن اهتمام القراء بنطق ألفاظ القرآن لقي انتقاداً من قبل بعض أهل العلم قديماً وحديثاً بدعوى أن هذا الاعتناء يسد التوجه إلى الاهتمام والعناية بتلاوته مع مراعاة معانيه ، وهذا الاتجاه قد يجعل كل الجهود المبذولة التي هي في مرحلة إحياء نطق ألفاظ القرآن الصحيح عديم القيمة ، وقد يؤدي إلى خطورة تحريف نطق ألفاظ كتاب الله تعالى وكلماته الذي يعتبر الحجر الأساسي للقرآن الكريم ، ومن الواقع أيضاً أن الاهتمام فقط بنطق الألفاظ قد يؤدي إلى عدم مراعاة المعنى الذي يتضمن كون القرآن هدى للناس ، فالمعيار الوحيد في ترجيح أحد الاتجاهين هو كيفية تلاوة النبي صلى الله عليه وسلم، ومن ثم يهدف هذا البحث إلى إبراز ملامح تلاوة النبي الذي كان يراعي فيها نطق الألفاظ وإظهار المعنى مع العمل بما يتلو، وبذلك نأمل الوصول إلى بيان مدى لزوم الاهتمام باللفظ والمعنى الذين تتم بهما الهداية والذين يظن البعض أن كل منهما بديل عن الآخر.

الكلمات المفتاحية: القرآن، تلاوة، النبي، اللفظ، المعنى، العمل.

GİRİŞ

Zaman ve zemin denklemi gözetilerek, dönemsel şartlar muvacehesinde Kureyş diline¹ göre peyderpey indirilen Kur'an-ı Kerim², asırlar boyunca fertlerin akıl ve gönül dünyalarını mihrmandar edecek çağlar üstü öğretilerini, insanların anlama ve kavrama beceresine sunmuş böylelikle temeli sınımsız atılmış bir karakter inşasını amaçlamıştır. Bu kutsal kitabın tatbik edilmesi her şeyden önce anlaşılmasına, anlam dünyasında derinleşme ise keyfiyeti haiz bir tilavete bağlıdır. Okuma, anlama ve yaşama şeklindeki Kur'an'la tertip edilecek ilişki türlerinden her bir kategori, birbirinin alternatifi değil tamamlayıcısı konumundadır. Hal böyleyken Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde yerleşik halde bulunan sahih Arap dili telaffuzu sonraki süreçte dejenere olmuş ve lahn olgusu ilkin Arap dilinde kendini belirgin bir şekilde hissettirmiş ve buradan da istem dışı bir şekilde Kur'an telaffuzunda yer tutmuştur. Lahn olgusunun avam ve havasta baş göstermesiyle hatalı okuyuşları bertaraf etme ihtiyacı, Arap dilbilimcilerini, sesleri de kapsayacak şekilde daha önceki şifahi kültürün yazı ile kayıt altına alındığı dilbilim eserlerini neşretmeye sevk etmiştir. Bu somut çözüme ilaveten, “Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretenidir.”³ hadisi de bu amaca hizmet edecek manevi bir motivasyon kaynağı olarak görülmüş, ilgili mesajdan problematikte bağlantılı şekilde Kur'an'ın daha ziyade lafız boyutuna yönelik bir telkin mefhumu çıkarılarak dönemdeki kanayan yaraya parmak basmaya çalışılmıştır. Bu teşebbüsler ister istemez anlamın ilk basamağını oluşturan lafzın baskın olduğu bir pedagojik faaliyet ağının genişlemesine ve kurumsal olmasa da bireysel olarak Kur'an'ı anlama/tefekkür etme çabalarının gölgede kalmasına neden olmuştur.

Gerek klasik gerekse modern dönemde konu hakkında eser telif eden müellifler, ilkin dönemsel şartların tetiklediği, sonrasında ise giderek yerleşik bir yapıya bürünen lafız odaklı bu hükümler algısını eleştirmişlerdir. Örneğin Gazzâlî (ö. 505/1111), meşhur eseri *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn'* de harfleri mahreçlerinden çıkarmak için fazlaca uğraşmaya kişiyi şeytanın sevk ettiği ve Kur'an'ın manasını onlara

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Şahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır (Dimeşk: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), “Menâkıb”, 3; “Fezâ'ilü'l-Kur'an”, 3.

² el-İsrâ 17/106; Tâhâ 20/4.

³ Buhârî, “Fezâ'ilü'l-Kur'an”, 21; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâ Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Gârbî'l-İslâmî, 1998), “Fezâ'ilü'l-Kur'an”, 15; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğni, 1412/2000), “Fezâ'ilü'l-Kur'an”, 2; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), “Vitr”, 14.

düşündürmemek için elinden geleni yaptığını belirtir. Böyle bir durumda okuyucunun Kur'ân'ın manalarına nüfuz etmesinin mümkün olmayacağı, bu gibi bir hileye boyun eğmenin şeytanın elinde gülünç olmaktan başka bir şey olmadığı değerlendirilmesinde bulunur.⁴ Eserinin başka bir bölümünde ise namazda harflerin mahreçlerinden çıkarılması hususunda vesveseye kapılarak, özelde “dâd” ile “zâ” harfinin arasındaki fark genelde ise harflerin mahreçlerinin tashihi ile meşgul olan ve bundan başka bir gayesi bulunmayanları, mektubu okumakla görevli olarak sultanın huzuruna gelerek mektubun maksudından ve meclisin hürmetini gözetmekten gafil kişilere benzetir.”⁵ Benzer eleştirileri İbn Teymiyye’de (ö. 728/1328) de görebilmek mümkündür ki kendisi salt lafız odaklı bir Kur'ân yaklaşımına sıcak bakmamaktadır. Kur'ân gerçeklerinden bahseden ilimlerin, insanların çoğuna kapalı kalan hususlarının aydınlatılması için mesai harcamayı bir yana bırakarak; harflerin çıkışı, ince-kalın okunması, imale yapılması, tûl, tevassut, kasr oranlarına göre medli olarak telaffuz edilmesinde olağanüstü gayret gösterilmesine ve diğer tecvîd kaidelerinin tatbikinde vesveseye düşülmesine eleştirel bir bakış açısı getirmektedir. Nitekim İbn Teymiyye’ye göre böyle bir tavır sergilemek, Allah’ın kitabında murat edileni anlamaya engel olmaktadır.⁶

Klasik dönem müelliflerine ilaveten günümüzde sosyal medya aracılığı ile de anlamın lafız karşısındaki konumu tenkit edilmeye devam etmektedir. Tecvîd kurallarının tatbik edilmemesinin hiçbir sonuç doğurmayacağı, Allah Rasûlü’nün dilinde “tecvîd” kelimesinin yer bulmayıp sonraki süreçte ortaya çıkması, arkasında şeytanlık aranması gereken bir durum olarak servis edilmektedir. Ayrıca lahn olgusunu bertaraf etme fonksiyonunu göz ardı ederek indirgemeci bir mantıkla tecvîdin tamamen “kâf” çatlatmadan ibaret olduğunun zannedilmesi,⁷ konunun güncelliğini hâlihazırda devam ettirdiğini ve problemin çözüme kavuşturulması gerektiğini izhar etmektedir. Kur'ân tilavetine dair sergilenen yaklaşımların doğruyanlış kriterlerine tabi tutulmasında Allah Rasûlü’nün rehber edinilmesi, Kur'ân’la tesis edilecek sahih ilişki biçimini de etraflıca tayin edecek niteliktedir. Bu açıdan çalışmamız, Hz. Peygamber’in Kur'ân’la kurduğu tüm ilişki aşamalarını kapsamı

⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ’ü ‘ulûmi’-d-dîn*, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2010), 1/284-287.

⁵ Gazzâlî, *İhyâ’ü ‘ulûmi’-d-dîn*, 3/401.

⁶ Ebû’l-Abbâs Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-fetâvâ’l-kübrâ*, nşr. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım, (Medine: Mecme’u’l-Melik Fahd, 2004), 16/50.

⁷ Mustafa İslamoğlu, “Tertil devrimini tecvit karşı devrimine kurban etmek”, *YouTube* (21 Nisan 2019), 00:00:00-00:05:38.

amacıyla “literal okuma” ile “anlam ve amel odaklı okuma” olmak üzere iki bölüm halinde tasarlanmıştır.

1. Literal Okuma

Hz. Peygamber'den Kur'ân tilavetinin anlam yönüne bakan tarafıyla ilgili olduğu kadar, lafız boyutuna dair de koca bir yekûn tutacak miktarda rivâyet nakledilmiştir. Kendisinin yirmi üç yıllık bir zaman dilimine tekabül edecek şekilde gerek ferdî gerekse topluluk önündeki okumalarına dair sahabenin gözlemediklerini olduğu gibi aktarmaları, Kur'ân tilavetine dair tüm yapıp etmelerini gözler önüne sermektedir. Her şeyden önce büyük bir özveri ile geliştirilen bu davranış modelinin dayanağını, “*Size nasıl öğretildi ise öylece okuyun.*”⁸ rivâyeti oluşturmaktadır. Hatta ilgili rivâyetin geçtiği kaynakların bazılarında ifadeler, “...Sizden öncekiler peygamberlerine muhalefet etmeleri sebebiyle helak oldu.” eklentisi ile yer bulmuştur. Başka bir rivâyette ise, “*Şüphesiz Allah Rasûlü sizden her birinize öğretildiği gibi okumanızı emrediyor.*”⁹ şeklindeki ifadeler nakledilmiştir. Sahabe, Hz. Peygamber'den Kur'ân telaffuzuna dair öğrendiği tüm malumatı, ilgili rivâyetlerin de referansı ile harfiyen aktarmayı kutsal bir vazife olarak addetmiş, günümüzdeki sahih Kur'ân fonetiğinin temeli böylece kadim dönemde atılmış ve bu tilavet keyfiyeti sonraki dönemlere aynıyle tevarüs etmiştir.

Hz. Peygamber'in literal Kur'ân tilaveti birtakım parametreler üzerine inşa edilmiştir. Bunları tilavet esnasında ses düzeyi ve seyrini ayarlaması, Kur'ân'ı o dönemin Arap dili fonetik kaideleri ile takriri, Kur'ân tilavetinin estetik boyutunu ifade eden güzel sese ehemmiyet vermesi şeklinde sıralamak mümkündür. Öncelikle ifade etmek gerekirse farklı başlıklar altında ele alacağımız bu unsurlardan her biri diğerlerini izale eden, parçacı ve tekdüze bir tilavet anlayışının ürünü değil, keyfiyetli bir tilavet bütünüün tamamlayıcı dinamik öğeleridir.

⁸ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1404/1984), 1/408, 8/470; Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Âcurrî, *Ahlâku ehli'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Amr b. Abdüllatif (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 139, 141; Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Âcurrî, *eş-Şerî'a*, thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420/1999), 1/472; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-İbâne 'an me'âni'l-krâ'ât*, thk. Abdu'l-fettâh İsmail Şelebî (Kahire: Dâru Nehda, ts.), 47.

⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Seybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 7/88; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkadir 'Ata (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 2/243.

1.1. Kur'ân Tilavetinde Ses Düzeyi

Hız. Peygamber'in Kur'ân'ı bilhassa gece namazlarında açıktan kıraat etmeyi yeğlediği görülmektedir. Kureyb (ö. 98/716), İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) Allah Rasûlü'nün gece namazının nasıl olduğunu sorduğunda, kendine ait odalarda Kur'ân okurken dışarıdaki kişinin kıraatini duyabildiğini ifade etmiştir.¹⁰ Mekke'nin fethinde binek devesinin üzerinde giderken Fetih sûresinin tamamını ya da bir kısmını okumasını işiten sahabenin bu tavrı yumuşak bir tilavet (قراءة لينئة) olarak tanımlaması,¹¹ Allah Rasûlü'nün namaz dışı cehrî tilavetinin bir örneğini teşkil etmektedir.

Kıraatin uyarmak ve talim gibi amaçlarla cehrî olmasının daha faziletli olduğu ifade edilmiştir.¹² Âişe (ö. 58/678) validemizin rivâyetine göre Allah Rasûlü, sahabeden birinin gece vakti Kur'ân okuyuşunu işittiğinde şöyle buyurmuştur: "Allah falancaya rahmet etsin. Zira falanca sûrenin şu şu âyetini bana hatırlattı."¹³ Rasûlullah'ın bu müspet tepkisi hatırlatma amacıyla da cehrî kıraatin kimi zaman gerekli olduğuna işaret etmektedir.

Hız. Peygamber'in bazı rivâyetlerde Kur'ân'ı cehrî tilavet ettiği belirtilmekle birlikte, sesini yersizce yükselttiğini savunmak mümkün değildir. Bilakis kıvamında bir okuyuşu tercih etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim bu tilavet biçimi dinamiklerini, "Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma, ikisinin arası bir yol tut."¹⁴ âyetinden almaktadır. İbn Abbas'ın âyeti, "Namaz kıraatinde sesini fazla yükseltme, sonra müşrikler duyar da Kur'ân'a söverler. Ashabına okurken de sesini gizleme. Senden Kur'ân'ı almak istediklerinde onlara Kur'ân'ı duyuramazsın."¹⁵ şeklinde yorumladığı ifade edilmektedir. Böyle bir yorumun perde arkasında âyetin sebebi nüzülüyle ilgili yine İbn Abbas'tan gelen şu rivâyetin etkin olduğunu söylemek mümkündür: Bu âyet Mekke'de Allah Rasûlü'nün davetini açıktan yapmadığı zaman diliminde nazil olmuştur. Müşrikler, Hız. Peygamber'in Kur'ân tilavetini işittiklerinde hem Kur'ân'a, hem onu indirene, hem

¹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir 'Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 3/16.

¹¹ Buhârî, "Fezâil", 30; "Meğâzî", 46.

¹² Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şaḥîhi'l-Buḥârî*, thk. Muhibbüddîn el-Hatîb (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 9/92.

¹³ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 26.

¹⁴ el-İsrâ 17/110.

¹⁵ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 5/118.

de getirene sövüyorlardı. Böyle yapmasınlar diye Allah Teâlâ, müşriklerin duyamayacakları, ashabın da duyup öğrenebilecekleri kadar bir ses düzeyinde Kur'an okumasını emretti.¹⁶ Bir keresinde Ebûbekr'in (ö. 13/634) yanına uğradığında alçak sesle, Ömer b. Hattâb'ın (ö. 23/644) ise yüksek sesle Kur'an okuyarak namaz kıldığını görmüş; Ebûbekr bu durumu, "Münacatta bulunduğum Allah'a sesimi işittirdim" şeklinde açıklarken, Ömer böylelikle uyuyanları uyandırdığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Ebûbekr'e sesini biraz yükseltmesini, Ömer'e ise alçaltmasını söylemiştir.¹⁷

Hz. Peygamber'in Kur'an'ı açıktan ve içinden okuması, arızı ilgisizliği ortadan kaldırma ve canlılığı artırma gibi amaçlara binaen muhtelif zaman dilimlerine göre de farklılık göstermektedir. Ebû Hureyre (ö. 58/678) Allah Rasûlü'nün gece namazına kalktığına Kur'an okurken bazı durumlarda sesini yükselttiğini bazı durumlarda ise alçalttığını rivâyet etmektedir.¹⁸ Abdullah b. Ebî Kays (ö. 100/ 718-719, Âişe'ye Allah Rasûlü'nün gece namazındaki kıraatinin açıktan mı yoksa gizli mi olduğundan sorulduğunda, bazı durumlarda alenen bazı durumlarda ise içinden okuduğu cevabını alınca, "Bu hususta genişlik var eden Allah'a hamd olsun!" cevabını verir.¹⁹

Allah Rasûlü cehrî kıraatin diğer okuyucuları rahatsız etmesi ihtimaline binaen sesi yükseltmemeyi de emretmişlerdir.²⁰ Bir keresinde kendi odalarından birinde itikâfa girmiş olduğu halde sesini yükselterek Kur'an okuyanları işitmiş ve odanın örtüsünü aralayarak herkesin Rabbine münacatta bulunduğunu hatırlatmış, namaz kıraatinde seslerini yükselterek birbirlerine sıkıntı vermemeleri hususunda kendilerini uyarmıştır.²¹ Hatta riya ve kendini beğenme gibi bir ihtimalin söz konusu olduğu durumlarda sessiz okumanın daha uygun olacağını sahabeye, "*Kur'an'ı sesli okuyan sadakayı açıktan, sessiz okuyan ise gizli veren gibidir.*"²² ifadeleriyle zımnen öğretmişlerdir.

¹⁶ Buhârî, "Tevhîd", 34; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Saḥîḥü Müslim*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdu'l-Bâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts.), "Şalât", 34; Tirmizî, "Tefsîru'l- Kur'ân", 17/16.

¹⁷ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme, *eş-Şaḥîḥ*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 2/189.

¹⁸ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/454.

¹⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/454.

²⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Abdu'l-Alî Abdu'l-Hamîd Hâmid vd. (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 4/212.

²¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/17.

²² Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, thk. Beşşâr 'Avvâ Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Gârbî'l-İslâmî, 1998), "Fezâ' ilü'l-Kur'ân", 20; Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdu'l-Mun'im Şelebî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle,

Allah Rasûlü'nün namaz esnasındaki tavırlarından, sahabenin Kur'ân'ı içinden nasıl okumaları gerektiğine dair bir talime de şahitlik edebilmek mümkündür. Habbab'a (ö. 37/657-58), Allah Rasûlü öğle ve ikinci gibi namazlarda Kur'ân okuyor muydu diye sorulunca kendisi, "evet" cevabını vermiştir. Muhtemelen kıraatin sessiz olarak icra edildiği namazlar olmasına karşın bunu nasıl anladıkları sorulunca, okuma esnasında sakalını kıpırdatmasından anladıklarını beyan etmiştir.²³ Beyhakî (ö. 458/1066) ilgili hadisi Allah Rasûlü'nün namazda kıraat esnasında dilini hareket ettirmesi olarak yorumlamıştır.²⁴ Buna göre herhangi bir okumanın Kur'ân tilaveti olarak temellendirilebilmesinde, dilin hareket etmesi gerektiğine hükmedilir. İlgili rivâyet, Hz. Peygamber'in sessiz icrâ edilen namazlarda anlamı yeğlerken tilaveti bir mırıldanma ile geçiştirmedeğinin en bariz göstergesidir. Hz. Peygamber bir yana ümmeti içerisinde kıraati ile tebarüz eden fem-i muhsin herhangi bir şahsın tilavetinde de görüleceği üzere, dilin kıraat esnasındaki hareketi harflerin hakkının verildiği nitelikli bir okumaya delalet etmektedir.

Hz. Peygamber'in açıktan okumalarının muhataplarınca işitilecek olması, anlamı karşılayan kelime kalıplarının anlatılmak istenen mesajı doğrudan yansıtacak düzeyde açık ve seçik şekilde telaffuzunu zorunlu kılmaktadır. Allah'ın muradını gösteren kelimeleri tersyüz edecek surette bir tilavet, anlama hâle getirecek ve bir mana ikilemi doğuracaktır. Ne var ki her türlü fiilinde bir gedik arayarak bunu bir polemige dönüştürmeye hevesli gayrimüslim kitle tarafından Hz. Peygamber'e, ümmî olmasına karşın bu noktada bir itiraz dillendirilmemiştir. Zaten Arap olan bir şahsın bu tür bir hataya düşme ihtimalinden bahsetmenin dahi muhal olacağı ileri sürülebilirse de günümüzde fertlerin mahirane bir diksiyonu temin etmek amacıyla kendi dillerinde tertip edilen kurslara katılım göstermeleri, bilaistisna her şahsın kendi dilinin alfabesine ait harfleri yerli yerince telaffuz edeceği ve dolayısıyla dilini mükemmel konuşabileceği iddiasını boşa çıkarmaktadır. Cebrail'den (a.s.) Kur'ân'ı semaen ahz eden Hz. Peygamber'in ise bu noktada bir problemi bulunmamaktadır ve bu belirgin okuyuş biçimini, Kur'ân tilavetinin seyrinde daha da yakinen müşahede edebilmek mümkündür.

1421/2001), "Zekât", 70; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *el-İhsân fi takrîbi Şahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb Arnavûd, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 3/8.

²³ Buhârî, "Ezân", 95.

²⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/79.

1.2. Kur'an Tilâvetinin Seyri

Hz. Peygamber'in Kur'an tilavetinde ön plana çıkan diğer unsur; hızlı okuyarak harfleri birbirine karıştıran, lafız odaklı tasarrufları önceleyerek mana derinliğini göz ardı eden okumalardan uzak, dinleyenin tane tane sayabileceği bir okuma biçimini sahabeye dikte etmeye çalışmasıdır. Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla peyderpey indirilen Kur'an'ın kendisine tertîl üzere (ağır ağır, tane tane) okunduğu,²⁵ aynı şekilde kendisinin de insanlara dura dura, yavaş yavaş okuması için Kur'an'ın (âyet âyet, sûre sûre) ayrıldığı²⁶ hatırlatılmış, böylece Kur'an öğretiminde metodolojik bir tayine gidilmiştir. Bu İlâhî fermanı kendisine şiar edinen Hz. Peygamber'in, sahabeye Kur'an'ı yavaşça okuduğunu ifade eden kavramlardan ilki "tertîl"dir. Hafsa (ö. 45/665 [?]), "Allah Rasûlü'nün, vefatından bir yıl öncesine kadar oturarak nafile namaz kıldığını görmedim. Son zamanlarında nafile namazını oturarak kılıyor, sûreyi tertîl üzere okuyordu. Ağır okumasından o okuduğu sûre kendisinden daha uzun sûrelerden daha uzun olurdu."²⁷ ifadeleriyle adeta ilgili kavramın mahiyetini beyan etmektedir.

Hz. Peygamber'in Kur'an tilavetine damga vuran üsluplardan biri de terassül yani acele etmeksizin Kur'an'ı tilavet etmesi²⁸ ve bunu ümmetine bir yöntem olarak sunmasıdır. Bu okuma şekline işaret eden bir rivâyette hanımlarından birine Hz. Peygamber'in kıraati sorulduğunda siz ona güç yetirmezsiniz cevabını vermiştir. Bunun üzerine kendisine onu bize haber ver denildiğinde Kur'an'ı terassül ile/ ağır ağır kıraat etmiştir."²⁹

Peygamberimizin Kur'an talimine esas olabilecek bir diğer kıraat şekli tefsîr/her harfi açıkça beyan ederek okuma yolunu tutmasıdır.³⁰

Sahabenin de Kur'an'ı hızlı okumaktan kaçınarak anlamı ön plana aldığı tasarruflarına şahitlik edebilmek mümkündür. Nehîk b. Sinân (ö. ?), Abdullah b.

²⁵ el-Furkân 25/32.

²⁶ el-İsrâ 17/106.

²⁷ Tirmîzî, "Şalât", 275; Nesâî, "Kıyâmu'l-leyl", 34; Mâlik b. Enes Mâlik b. Âmir, *Muvatta'*, (Beyrut/Lübnan: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1406/1985), "Kitâbü Şalâti'l-Cemâ'a", 21; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/38. Diğer rivâyet için bk. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hâcer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesâni'di's-semâniye*, thk. Muhammed b. Mes'ûd vd. (Suudi Arabistan: Dâru'l-'Asime, 1419), 4/365; Ebûbekr Ca'fer b. Muhammed b. el- Hasan b. el-Müstefâd el-Firyâbî, *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*, thk. Yusuf Osman Fadlullah Cibrîl (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 207.

²⁸ İlgili rivâyetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/45-46; 44/70.

²⁹ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-muşannef fi'l-eḥâdiṣ ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 2/256; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/70.

³⁰ Tirmîzî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 23; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyî'd-Dîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), "Vitr", 20.

Mes'ûd'a (ö. 32/652-53) gelerek mufassal sûreleri tek rekâtta okuduğunu belirtince, "Şiir gibi aşırı hızlı mı okuyorsun!"³¹ diyerek tepkisel bir irade ortaya koymuştur. İfadelerinin devamında bazı kavimlerin Kur'ân okuyacaklarını fakat okudukları Kur'ân'ın boğazlarından aşağıya inmeyeceğini, Kur'ân'ın ancak kalpte kök salarak yerleşmesi durumunda fayda sağlayacağını belirtmiştir.³²

Ebû Cemre (ö. 128/ 745-746) Kur'ân'ı bir gecede hatmedecek şekilde kıraatinin seri olduğunu belirtince İbn Abbas, böyle yapmaktansa tek bir sûre okumasının kendisine daha sevimli geldiğini, şayet hızlı okuması gerekiyorsa kulaklarının işiteceği, kalbinin de hissedeceği bir kıraati tercih etmesi gerektiğini ifade etmiştir.³³ Mücahid'e (ö. 103/721) kıyâmı, rükûsu, secdesi aynı olup biri sadece Bakara diğeri ise hem Bakara hem de Âli İmrân sûrelerini okuyan iki kişinin durumu sorulmuş, kendisi sadece Bakara'yı okuyanın daha üstün olduğunu savunarak, "Biz Kur'ân'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik."³⁴ âyetini delil getirmiştir.³⁵ Ömer b. Hattâb kendi döneminde kurrâdan üç kişiyi çağırarak kendilerini dinlemiş, kıraati en hızlı olana insanlara otuz âyet, orta seyirdekine yirmi beş âyet, en yavaşına ise yirmi âyet okumasını emretmiştir.³⁶ Böylece farklı okuma kapasitesine sahip olanları tek tip modele adapte etme yerine, aralarında bir denge stratejisi tertip etmiştir. Sahabenin Kur'ân kıraatinin seyrine yönelik tüm bu yaklaşımlarını, Hz. Peygamber'in uygulamalarının bir yansıması olarak görmek mümkündür.

Tertîl, terassül ve tefsîr olmak üzere her üç okuma biçiminde de ön plana çıkan ana unsurun, Peygamberimizin ümmetine nasıl Kur'ân okunacağını öğretmek maksadıyla Kur'ân'ı acele etmeksizin, harfleri birbirine katıp karıştırmadan, her birinin hakkını vererek, tane tane okumak olduğunu söylemek mümkündür. Hz. Âişe'nin, "(Hz. Peygamber'in okuyuşunu) dinleyen birisi şayet harflerini saymak istese sayabilirdi."³⁷ rivâyeti, Allah Rasûlü'nün Kur'ân'ı hız ve keyfiyet eksenli öğretim

³¹ Şiir edebi bir öge olarak günümüzde ağır ağır, tane tane okunurken Abdullah b. Mes'ûd'un tepkisini döneme ait bir okuyuş keyfiyeti olarak yorumlamak mümkündür.

³² Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 275.

³³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/555.

³⁴ el-İsrâ 17/106.

³⁵ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Heravî, *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*, thk. Mervân el-Atiyye vd., (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1415/1995), 158.

³⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/700.

³⁷ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haķâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvil fi vücûhi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 4/637; Nizâmü'd-Dîn el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec en-Nisâbûrî, *Ğarâ'ibü'l-Kur'ân ve reğâ'ibü'l-furķân*, thk. Zekeriyya 'Umeyrân (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1996), 6/378.

metodunu en kapsamlı şekilde özetlemektedir. Muhtemelen Kur'an öğretimindeki bu tavır, mana derinliklerine nüfuz edebilmenin temelini oluşturma amacına yöneliktir. Zira ağır okurken âyetlerin bünyesinde barındırdığı hakikatler üzerinde tefekkürün kapıları ardına kadar açılmış olacaktır.

Anlam boyutuna ilaveten Hz. Peygamber'in harfleri birbirine katıp karıştırmadığı, ivediden uzak ve berrak tilaveti, telaffuzunda harflerin adeta inci tanesi gibi dizildiği bir insicamı da meydana getirmiştir. Harfleri tane tane okuması, sonraki dönemde tecvîd adını alacak tilavet kurallarının gerektirdiği ölçülere riayeti de sağlamıştır.

1.3. Kuran Tilavetinde Fonetik Kuralları Tatbiki

Hz. Peygamber'in Kur'an öğretiminde ön plana çıkan unsurlardan biri de Kur'an'ı o dönemin fonetik unsurlarına göre okumasıdır. Hz. Peygamber, hicrî IV. yüzyılda ilmî bir kimliğe erişecek tecvîd ilminin o dönemdeki karşılığı olan Arap dili fonetik unsurlarını Kur'an tilavetinde sahabeye aktarırken göz ardı etmemiştir. Nitekim bu fonetik kaideler Arap dilinin kendi özünde mahfuzdur ve Kur'an'ın Arapça inzal edilmesi zorunlu olarak bu kaideler bağlamında bir tilaveti gerekli kılmıştır. Son dönem müelliflerinden Ahmed ed-Duveyl bu gerçeğe dikkat çekerek inzalden önce her ne kadar Arapların isimlerini bilmeseler de ifadelerinde idğâma, izhâra, medde, ğunneye, kasr ve işmâma yer verdiklerini, Kur'an'da bu unsurların yer bulmasının, dilin özünde bu hususların bulunmasının gerektirdiği bir sonuç olduğu değerlendirmesinde bulunur.³⁸

Hz. Peygamber'in tilavetinde o dönemde tecvîde delil teşkil edebilecek en üst kavram med unsurudur. Bazı rivâyetlerden kıraatinin medli olduğuna dair delillere ulaşabilmek mümkündür. Enes'e (ö. 93/711-12) Hz. Peygamber'in kıraatinin nasıl olduğu sorulduğunda "Medli idi" dedi ve besmeleyi okumaya başladı. Okurken besmeledeki *بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ* kelimelerini uzatıyordu.³⁹ Musâ b. Yezîd el-Kindî'den (ö. ?) rivâyet edildiğine göre, Abdullah b. Mesûd bir adama Kur'an okutuyordu. Adam birdenbire ⁴⁰"إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ" âyetindeki "لِلْفُقَرَاءِ"

³⁸ Ahmed ed-Duveyl, *Femmü't-tertil* (Suudi Arabistan: Merkezi'l-Melik Faysal-Mucemme'u'l-Melik Fahd, 1420/1999), 206.

³⁹ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 29; Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1424/2004), 2/77; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/358; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 14/223; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd Menî' el-Hâşimî İbn Sa'd, *eş-Şabâkâtü'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdulkâdir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/323.

⁴⁰ et-Tevbe 9/60.

kelimesini uzatmadan düz bir şekilde okudu. Bunun üzerine Abdullah b. Mes'ûd, "Allah Rasûlü bana bu şekilde okutmadı." deyince adam, "Peki nasıl okuttu?" diye sordu. Abdullah b. Mes'ûd adama, "Bana şu şekilde okuttu." dedi ve âyetteki "فُقْرَاءُ" kelimesini uzatarak okudu.⁴¹ Ümmü Seleme (ö. 62/681) Allah Rasûlü'nün kıraatini anlattığı bir hadiste besmeleyi okuyarak kıraatinin harf harf olduğu, uzatılması gereken her harfi meddederek okuduğu bilgisini aktarmaktadır.⁴² Med unsuruna ek olarak Ümmü Seleme'den gelen, Allah Rasûlü'nün Fâtihâ sûresindeki âyet sonlarında durarak sûreyi tilavet ettiğine dair rivâyetler⁴³, Hz. Peygamber'in okuyuşunda vakf ve ibtidâ ilminin dolayısıyla tecvîdin aktif bir şekilde yer ettiğinin bir diğer göstergesidir.

Konu bağlamında işaret edilmesi gereken önemli bir hususu da hatırlatmak yerinde olacaktır. Sırf bu hadislerle dayanarak ilgili âyetlerde medd-i tabîi, medd-i muttasıl ve medd-i ârız gibi unsurların birer kural olarak Rasûlullah tarafından Kur'ân'dan ayrı birer obje olarak sahabeye öğretildiğini savunmak anakronizme kapı aralamak demektir. Allah'ın kelamını ve Peygamberimizin hadislerini anlamada sonradan meydana gelen ıstıhlara dayanmak en büyük hata sebeplerindendir. Belki de Allah Rasûlü'nün tilavetinde tecvîdin yokluğuna hükmedenler, dönemdeki şayi uygulamaları görmezden gelerek, bu kelimelerin sonradan kavramlaşmasını nazarı itibara almaktadır. O dönemde, nasıl ki diğer ilimler fiili olarak icra edilmekte iken sonradan disiplinleşme ve kavramsallaşma sürecine girmişler ise aynı durum tecvîd için de söz konusu olmuştur. Bir oluşumun, bir fiilin neşet ettiği dönem sonrasında isimlendirilmesi, bir olgu haline öncesinde var olmadığı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla Arap dili fonetiği halinde Cebrâil'den Hz. Peygamber'e, O'ndan da ümmetine uygulama olarak intikal eden, sonraki süreçte ihfâ, izhâr, idğâm-ı me'a'l-ğunne, idğâm-ı bilâğunne, iklâb gibi isimlerle kavramsallaşan tecvîd kaidelerine önem verilmesinin ardında ne gibi bir

⁴¹ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 9/137; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid ve meba'u'l-fevâid*, thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 7/155; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/221; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-ğurâ'âti'l-aşr* thk. Necip el-Mâcidî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1434/2013), 1/239.

⁴² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/77.

⁴³ Tirmîzî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 23; Ebû Dâvûd, "Kitâbu'l-ğurûf ve'l-ğurâ'ât", 1; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 12/451; Dârekutnî, *Sünen*, 2/86; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/252; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Heravî, *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*, thk. Mervân el-Atiyye vd. (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr), 1415/1995, 156.

şeytânîlik aranmalıdır? Hayatın her alanında, Kur'ânî tabirle "üsve-i hasene"⁴⁴ olarak sunulan Hz. Peygamber'e Kur'an tilavetinde de ittiba etmeye çalışmanın yadırganacak ne gibi bir tarafı bulunmaktadır? Kaldı ki, Ömer b. Hattâb ve Zeyd b. Sâbit gibi Kur'an'a vukûfiyet sağlayan sahabe tarafından, tâbî olunan bir sünnet olarak nitelendirilen kıraat⁴⁵ anlayışında da görüleceği üzere bu kaideler, Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar şifahi olarak nakledilmiştir. Öyleyse tecvîde ehemmiyet göstermenin sözüm ona suçlusu bu kaideleri aktaranlar mı yoksa sahabenin yolundan giderek benimseyenler midir?

Asr-ı saâdette Arap dili fonetik kaidelerine göre Kur'an tilavetinin ehemmiyetini, Allah Rasûlü'nün nitelikli tilavete kanalize ettiği bazı tasarruflarında da müşahede edebilmek mümkündür. Kur'an'ın alınmasını tavsiye ettiği dört kişiyi oluşturan İbn Mes'ûd, Muâz b. Cebel (ö. 17/638), Übeyy b. Kâ'b (ö. 33/654 [?]) ve Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe⁴⁶ (ö. 12/633) daha ziyade Kur'an kıraati noktasında tebarüz etmişlerdir.⁴⁷ Hz. Peygamber çeşitli vesilelerle bu sahabe ile ya doğrudan Kur'an okuyarak ya da kendilerinden okumalarını talep ederek tilavet odaklı bir ilişki tesis etmiştir. Zikri geçen sahabe, Kur'an'ın muhtevasını özümsemiş olsalar da kendileriyle aynı birikime sahip olanların varlığı malumdur. Hz. Peygamber'in Kur'an'ın alınması noktasında özellikle bahsi geçen sahabeyi ön plana çıkarması, Kur'an'ın sahih telaffuz özelliklerine göre talimini önemsemesi ve amaçlamasındandır. Seslerinin güzel olmasının muhatap kitlede bir cazibe meydana getirdiği ve kendilerine yönelik talebin estetik algıyla ilişkilendirilmesi gerektiği iddia edilebilirse de ilgili hadisin mefhumu, kıraati "dinlemeye" değil "ahz etmeye" yöneliktir. Bu da talim faaliyetlerinde sanat boyutunun devreye girmesinden ziyade fonetik kurallar bütünü'nün temrinini istilzam etmektedir. Bununla birlikte Kur'an tilavetinin estetik boyutu ile lafız ilişkisinin kurulabileceği birçok rivâyet nakledilmiştir.

1.4. Kur'an Tilavetinin Estetik Boyutu

Kur'an'ın dimağa olduğu kadar kalbe de nüfuz edebilecek estetik bir yapılanmaya sahip olması, ilk dönem Kur'an tilavetine sanat boyutunun da dâhil

⁴⁴ el-Ahzâb 33/21.

⁴⁵ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 4/220; *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/539; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, 5/133; Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâ'ât*, thk. Şevkî Dayf (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1400), 51.

⁴⁶ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 8.

⁴⁷ Sahabenin Kur'an öğretim vazifesi ile ilgili bk. Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İsam Yay., 2011), 102.

olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in Kur'ân tilavetinde herhangi bir metni okurken karşılaşılabilecek tekdüzelikten sıyrılmayı teşvik edici, manevî duyguları depreştiren bir tilavet anlayışına yönlendirdiği görülmektedir. Akla ve iradeye yol gösterdiği gibi kişinin kalbî melekelerini de tezyin eden tatlı bir makam ve etkileyici bir ses tonuyla tilavete teşvik etmiştir. Zira insanlar tabiatları itibariyle güzel seste var olan sanat ve ahenge hayrandırlar. Güzel sesi duydukları tarafa doğru büsbütün meylederler. Hele ki bahse konu olan kutsal metnin derûnî hissediş ve dini coşkularla ifade kalıplarına dökülmesi olunca, Kur'ân'ın makamla kıraati ayrıca bir önem kazanmıştır. Aslında herhangi bir makamı temel alarak ilgili metnin okunmasına dair Arap kültürünün varlığı Hz. Peygamber'in telkinlerinden çok daha öncelere dayanmaktadır. Cahiliye döneminde Araplar tercih ettikleri şiirleri şarkı formatında besteleyip yolculuk ve istirahat zamanlarında, coşku duydukları anlarda, dinlenirken terennüm ederlerdi. Özellikle avluda istirahat için oturduklarında, deveye bindiklerinde "nasb" ve "rukban" diye adlandırdıkları şarkı türünü söylerlerdi. Kur'ân'ın inzaliyle beraber Hz. Peygamber Arapların adet edindikleri bu şarkıların yerine Kur'ân'ın okunmasını istemiştir.⁴⁸ Bu iradeyi yansıtıcı olarak Allah Rasûlü'nden Kur'ân okurken sesi güzelleştirmeyi salık veren farklı varyantlarıyla bir dizi hadis varit olmuştur. "Kur'ân'ı seslerinle güzelleştiriniz. Şüphesiz güzel ses, Kur'ân'ın güzelliğini artırır."⁴⁹ "Kur'ân'la teğanni etmeyen bizden değildir."⁵⁰ "Kur'ân'la seslerinizi süsleyin."⁵¹ hadisleri bunlardan bazılarıdır. Bahsi geçen hadisleri hem Arapların selikalarına yerleşmiş edebi zevklerine yönelik tatminkârlık düzeylerini artırmak hem de Kur'ân'a beslenen lahuti duyguların estetik bir formla dışa vurumu olarak anlayabilmek mümkündür.

Kur'ân'ın güzelleştirilmesinden bahseden hadislere, "Kur'ân bizatihi harikulâdedir, güzelleştirilme gereksinimi yoktur dolayısıyla bahse konu olan

⁴⁸ Ebû Ömer Yusuf b Abdullah b. Abdilberr, *el-İstizkârü'l-Câmi' li-mezâhibi fuçahâ'i'l-emşâr ve 'ulemâ'i'l-aqtâr fimâ teẓammenehü'l-Muvaṭṭa' min me'âni'r-re'y ve'l-âşâr*, thk. Sâlim Muhammed Ata, Muhammed Ali Muavvez (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000), 8/240; Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd şerh-i Sünen-i Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 4/240. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Abdulmecit Okçu, "Kur'an Tilavetinde Ezgi", *Dini Araştırmalar Dergisi* 10/28 (2007), 213-247; Muhammet Yılmaz, "Muhammed Ebû Zehre'ye Göre Kur'an'ın Teğanni İle Okunuşu", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2020), 93 - 111.

⁴⁹ Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 34; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 3/461.

⁵⁰ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 19, "Tevhîd", 44; Muhammed b. Yezîd Ebû Abdullâh İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabî, ts.), "İkâmetü's-Salât", 176.

⁵¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/762; Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, 11/81; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfî' es-San'ânî, *el-Muşannef*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-Azamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 2/485.

hadislerin hiçbir ilmi temeli bulunmamaktadır!" şeklinde bir yaklaşım da sergilenebilir. Hadislerde kastedilen bizzat ezeli kelâmın taşıdığı mana bütünüünün değil, bunun harf ve seslerden müteşekkil telaffuz şekillerine dökülmüş kısmının tezyin edilmesidir. Kur'ân kitabedinin sanat halinde vücut bularak önce göze oradan da gönüllere tesirini amaçlayan hat çalışmalarında da aynı hakikati müşahede edebilmek mümkündür. Burada da amaç ilahi kaynaktaki meknuz manaları değil bunların kul eliyle resmedilmiş simgelerini en mükemmel şekilde sunabilme çabalarıdır. Yoksa kullar tarafından herhangi bir müdahaleye meydan bırakmayacak şekilde Allah'ın kelâmı güzeldir, ulvîdir. Hz. Peygamber'in taşıdığı gaye ise, cazibesini ve popüleritesini İlâhî kaynaklı olmakla zaten kazanmış olan kutsal metinlerin, kulların telaffuzuna dökülürken en estetik formla icrasını sağlamaya çalışmaktır. İbn Abbas'tan gelen, Rasûlullah'ın, "Her şeyin bir süsü vardır, Kur'ân'ın süsü ise güzel sestir."⁵² ifadelerini de bu bağlamda anlamak gerekir. Bu noktada belki yapılabilecek en yerindeki itiraz, kişinin sesi güzel değilse tavrının ne olması gerekliliğidir. Bir hadis râvisi olan İbn Ebû Muleyke'ye (ö. 117) kişinin sesi güzel olmadığı durumda ne yapacağı sorulduğunda, "Güç yetirebildiği ölçüde güzelleştirmeye çalışır."⁵³ cevabını vermiştir.

Kur'ân'ın kendine özgü yapısı içerisinde zaten var olan müzikaliteye ek olarak, Allah Rasûlü'nün ilahi tabiatı mündemiç duygu yoğunluğunu hissettiren bir surette Kur'ân'ı eda etmesi, bu kutsal metnin dönemdeki muhataplarca hüsnükabul görmesinde ayrıca etkili olmuştur. Böylelikle Kur'ân tilavetinin musikiyle tezyinini içeren telkinin bizzat uygulayıcısı olarak sahabeye rol model olmuşlardır. Mekke'nin fethi senesinde, binek devesi üzerinde giderken yumuşak bir ses tonuyla Fetih sûresini veya Fetih sûresinden bir bölümü okumuşlardır. Haberi nakleden Muâviye b. Kurre (h. 111), "Halkın, etrafımda toplanmasından endişe etmeseydim Abdullah b. Muğaffel'in (ö. 59/679) Rasûlullah'ın okuyuşunu hikâye ederek terci ettiğİ gibi ben de terci ederdim", demiş; "Onun terci'i nasıldı?" diye sorulduğunda üç defa, "â-â-â" diye okuduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Yine bu cümleden olmak üzere Berâ b. Âzib (ö. 71/690 [?]) şu rivâyeti aktarmaktadır: "Peygamberi yatsı namazında *وَالَّذِينَ وَالرَّيْثُونَ* sûresini okurken işittim. Ondan daha güzel sesli, daha güzel okuyan birini dinlememiştım."⁵⁵ Cubeyr b.

⁵² Ebu's-Saadât Mecduddîn Mubarek b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi ğaribi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, (Beirut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979), 1/326.

⁵³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/78; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 7/171.

⁵⁴ Buhârî, "Tevhîd", 50; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirin", 237-238.

⁵⁵ Buhârî, "Ezân", 101.

Mut'im (ö. 59/678-79), Rasûlullah'ı bir akşam namazında Tûr sûresini okurken işittiğini, neredeyse kalbinin yerinden çıkacağını ifade etmiştir.⁵⁶ Hatta bir peygamberin makamla vahye müstenit kelime dağarcığını tilavet etmesini Allah Rasûlü, "Allah Teâlâ, hiçbir şeyi, Peygamberine Kur'ân'ı açıktan, güzel sesiyle okumasına müsaade ettiği kadar müsaade etmedi."⁵⁷ ifadeleriyle teyit etmiştir. Ayrıca Kur'ân'da, zikrederken Hz. Dâvûd'a (a.s.) dağlar ve kuşların eşlik ettiğinden bahsedilmesi⁵⁸ ile sahabeden bazısına Hz. Dâvûd'a benzer bir sesin verilmiş olduğunun Hz. Peygamber tarafından belirtilmesi, müessir bir eda ile tilavet özelliğinin sadece Hz. Peygamber'e has kılınmadığının, diğer peygamberler ve insanlarda da var olan evrensel bir estetik anlayışının delili niteliğindedir.

Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tilavet ederken sesini güzelleştirdiği gibi sahabenin de aynı yoldan ilerlediği görülmektedir. Ebû Hureyre'den gelen rivâyette "Rasûlullah mescide girdiğinde bir adamın Kur'ân okuduğunu duydu ve bu kimdir? diye sorunca kendisine Abdullah b. Kayş cevabı verildi. Bunun üzerine Rasûlullah, "Bu adama Davud ailesinin nağmelerinden bir nağme/bir güzel ses ahengi verilmiştir."⁵⁹ buyurdular. Ebû Mûsa el-Eş'ârî (ö. 42/662-63) için ise şöyle demiştir: "Dün gece senin Kur'ân okuyuşunu dinlerken beni bir görmeliydin. Şüphesiz sana Dâvûd ailesinin güzel seslerinden ahenkli bir ses verilmiştir."⁶⁰ Hz. Âişe bir gece yatsıdan sonra Hz. Peygamber'in yanına gitmekte gecikince "nerede idin?" diye sormuş, kendisi ashaptan birinin Kur'ân okuyuşunu dinlediğinden geciktiğini ve okuyuşunun bir benzerini hiç kimseden duymadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Efendimiz gidip onu dinledikten sonra şöyle buyurmuşlardır: "Bu, Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe'dir. Allah'a hamdolsun ki, bunun gibi birini benim ümmetim içinden yarattı."⁶¹ Hz. Ömer birisinden Hicr sûresini okumasını istemiş, adam yoksa bu sûreyi bilmiyor musun diye soru yöneltince Hz. Ömer, onun gibi güzel sesle okuyamadığını beyan etmiştir.⁶² Yine Hz. Ömer'in yaşı genç olmasına rağmen sesi güzel olanları öncelediği rivâyet edilmektedir.⁶³

Makamın birincil değer olarak benimsendiği, Kur'ân lafızlarının yüksek ses tonajlı sunumuyla adeta bir resital iklimine dâhil edildiği ihlastan uzak tilavetlerin,

⁵⁶ Buhârî, "Tefsîr, Sûretü't-Tûr", 53; "Meğâzî", 12.

⁵⁷ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 19; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 232-233; Ebû Dâvûd, "Vitr", 20; Nesâî, "İftitâh", 83.

⁵⁸ Sebe 34/10; Sâd 38/18-19.

⁵⁹ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 31; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", s. 34; İbn Mâce, "İkâmetü'ş-şalât", 176.

⁶⁰ Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 34.

⁶¹ İbn Mâce, "İkâmetü'ş-şalât", 176.

⁶² Beyhakî, Şu'abü'l-îmân, 4/186.

⁶³ İbn Hacer, Fethu'l-bârî, 9/92.

Hz. Peygamber'in Kur'an kıraatinin asıl amacını oluşturmadığını da belirtmek gerekecektir. "Şüphesiz bu Kur'an hüznle indi öyleyse Kur'an okuduğunuzda ağlayın, ağlayamıyorsanız ağlıyor gibi yapın. Kur'an'ı teganni ile okuyun. Kim Kur'an ile teganni etmezse bizden değildir."⁶⁴ hadisinde makamın estetik ölçüsü olarak hüznün başköşede durduğuna işaret mevcuttur. Başka bir hadiste ise, "İnsanların kıraat yönünden en iyisi, Kur'an okuduğu zaman hüznlenenidir."⁶⁵ buyurarak tilavette duygu yoğunluğunun önemine dikkat çekmiştir. İbn Ömer'den gelen rivâyette Allah Rasûlü'ne Kur'an okurken insanlardan sesi en güzel olanı kimdir diye sorulduğunda, "Kıraatini işittiğinde Allah'tan korktuğuna şahitlik ettiğindir."⁶⁶ cevabını vermiştir.⁶⁶ Sahabenin Kur'an kıraatinde Allah Rasûlü'nün tavsiyelerine ittiba ettiğine tanıklık edebilmek mümkündür. İbn Ebû Muleyke, İbn Abbas ile Mekke'den Medine'ye yolculuk yaptıklarını, konakladıklarında gece yarısı kalktığını ve "Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir de: İşte (ey insan) bu, senin öteden beri kaçtığın şeydir, denir."⁶⁷ âyetini tertîl ile hıçkırığa hıçkırığa ağlayarak okuduğunu rivâyet etmektedir.⁶⁸ Ebû Hureyre'nin de, "إِذِ الشَّمْسُ كُورَتْ" sûresini ağta benzer şekilde hüznü okuduğu bilgisi aktarılmaktadır.⁶⁹ İlgili rivâyetlerin tümü gerek Allah Rasûlü'nün gerekse sahabenin Kur'an'ı tilavetlerinde hüznün başköşede olduğuna işaret etmektedir.

Makamla tezyin edilmiş hoş bir tilavetin, kişinin Kur'an'ı düşünmeye sevk etmekle birlikte, lafzın ihtiva ettiği anlamdan habersiz kişileri dahi etkilemeye yönelik bir potansiyel taşıdığı muhakkaktır. Kalplerin Kur'an'ı hissetmesine yönelik latif bir seda ile yapılacak okumalar, anlamdan daha ziyade lafza gösterilecek ehemmiyet ile meyvesini verebilecektir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in Kur'an tilavetinde sesin güzelleştirilmesine yönelik teşviklerinin tümünü, Kur'an'ın telaffuz cephesinin güçlendirilmesine yönelik birer telkin olarak değerlendirebilmek mümkündür.

⁶⁴ İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 176.

⁶⁵ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 7/170; Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mu'cemu'l-evsat*, thk. Târık b. İvazullah - Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.) 2/311.

⁶⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417), 3/426.

⁶⁷ Kâf 50/19.

⁶⁸ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 3/416; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Muşannef fi'l-eḥâdîs ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 7/244.

⁶⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâ'ât*, thk. Şevkî Dayf (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1400), 57.

2. Anlam ve Amel Odaklı Okuma

Hız. Peygamber'in Kur'ân eğitiminin dayandığı ana dinamikleri Kur'ân'ı kıraat/tilavet etme, anlama/açıklama ve iman, ibadet, ahlâk, muamelat gibi değerleri hayata dökme/pratize etme şeklinde üç temel üzerine inşa etmek mümkündür. Bunlardan her biri, yekdiğerine intikali temin etseler de nihai hedefi, Kur'ân'ın içselleştirilerek bir yaşam modeline dönüşümü oluşturmaktadır. Bu amaca hizmet edencesine Hız. Peygamber'in karakter, davranış, yöntem ve ibadet formlarının icrasındaki engin formasyonu, vahiy birikiminin bir kitap halinde değil de bir insan örneğinde nasıl özümzeneceğinin adeta hal tercümesidir. Aslında Hız. Peygamber'in ahlâkının Kur'ân olduğunu bildiren rivâyetin varlığı,⁷⁰ zaten Allah Rasûlü'nün tüm yapıp etmelerinde Kur'ân'la fiili bir münasebet kurduğunu açıkça göstermektedir.

Allah Rasûlü'nün Kur'ân eğitim ve öğretimindeki amacı salt bir okuma ve anlama değil, Kur'ân'la, pörsümüş ruhlara tazelik vermek, insanlığın bataklığa hapsolmuş gidişatını tersyüz ederek topyekûn dirilişi gerçekleştirmek, dünya ve ukbâ saadetini temin amaçlı "Rahman'dan geldik Rahman'a gideceğiz" gayesiyle sürdürülen bir yaşam biçimi oluşturmaya çalışmaktır. Kur'ân'da zaten talim ve tedris faaliyetlerindeki amacın kişiyi Allah'a halis kul olmaya sevk etmek olduğu açıkça beyan edilmiştir.⁷¹ Ayrıca itaat, ittiba ve itisam gibi Kur'ânî kavramlar, uygulamanın prensip haline getirildiği bir tilaveti çağrıştırmaktadır. Allah Rasûlü'nün de konu bağlamda uyarıları bulunmaktadır. Ebû Huzeyfe'ye (ö. 12/633), "Allah'ın kitabını öğren ve ona tabi ol."⁷² buyurmuşlardır. "Kur'ân okuyun,⁷³ onunla amel edin, ondan uzaklaşmayın, (lafız ve mana açısından) haddi aşmayın, onu geçim kaynağı edinmeyin ve dünyahığı artırma vesilesi kılmayın."⁷⁴ hadisi, Kur'ân'a sergilenecek sahih tutumun özeti mesabesinde. Bu anlayışın bir yansıması olarak Ebû Sa'id el-

⁷⁰ Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 149.

⁷¹ Âli İmran 3/79.

⁷² Ebû Dâvûd, "Fiten", 1.

⁷³ Rivâyet bazı hadis kaynaklarında doğrudan okuma yerine öğrenme anlamında (تَعَلَّمُوا الْقُرْآنَ، فَإِذَا عَلِمْتُمُوهُ) ifadeleriyle yer almakta ise de bu rivâyetlerde "amel edin" kısmı bulunmamaktadır. Muhtemelen bu durum, o dönemde "ilim" kelimesiyle bir bilginin amele dönüştürmek üzere özümzenmesinin kastedilmesindedir. Böylelikle ayrıca amel edin şeklinde bir yönlendirmeye ihtiyaç duyulmayacaktır. Rivâyetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/437; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü's-şâğîr*, thk. Abdü'l-Mu'tî Emin Kal'aci (Karaçi: Cami'atü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1410/1989), 1/335; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/27.

⁷⁴ Benzer hadisler için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 24/288, 295, 441; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 4/194; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âşâr*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415, 11/109.

Hudrî'den (ö. 74/693-94) rivâyet edilen, “*Birtakım insanlar zuhur edecek, onlar Kur'ân-ı Kerim'i okuyacaklar fakat onların gırtlaklarından aşağı geçmeyecek. Onlar, okun av hayvanını delip çıktığı gibi dinden çıkacaklar...*”⁷⁵ hadisinde amele yansımayan kıraate, dozu bir hayli yüksek şekilde eleştiri getirmişlerdir. Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692 [?]) de kendilerinden sonra Kur'ân'ı bir topluluğun miras olarak alacağını, su içir gibi Kur'ân'ı içeceklerini (tilavet edeceklerini) Kur'ân'ın gırtlaklarından aşağı inmeyeceğini belirtmiştir.⁷⁶ İlgili ifadeler Kur'ân'ın tilavet ve anlam ikliminin harmanlanarak yaşam planına aktarılmasını salık veren çarpıcı örneklerdir. Dolayısıyla bir ibadet ritüeli olarak bilinen Kur'ân tilavetinin, Allah Rasûlü tarafından sahabeye sadece sevap kazanma amaç ve kaygısıyla şekillenen bir okuma biçimi değil, ahkâmıyla âmil, ahlâkiyla kâmil fertler yetiştirme gayesiyle öğretildiği söylenebilir.

Kur'ân'ın inzâl gayesinin tayini, Kur'ân'ın niçin tilavet edileceğinin belirleyicilerinden biridir. Kur'ân'ın birçok hedefinden söz etmek mümkün olsa da bunların tümünün varış noktasını, çatı kavram olan “hidayet” oluşturmaktadır. “... *İşte bu Kitap, Allah'ın, dilediğini kendisiyle doğru yola ilettiği hidayet rehberidir. Allah kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren olmaz.*”⁷⁷ vb. âyetlerde⁷⁸ Kur'ân okumanın aslî fonksiyonunun kişinin hidayete ermesi olduğu açıkça beyan edilmiştir. Haliyle amaçlanan mefkûreye ancak idrak edilen değerler bütününe, ahlaki olgunlukla davranış planına aktarılmasıyla varılabilir. Kur'ân'ın hidayet boyutunun merkeze alınarak icra edilen tilavet, sahabede vahye müstenit bir yaşam biçimini hazırlamıştır. Hz. Peygamber'in vefatında çokça ağlayan Ümmü Eymen'e (ö. 24/645 [?]) bu tavrının sebebi sorulunca, O'nun vefat edeceğini zaten bildiğini, vahyin kesilmesine ağladığını belirtmesi⁷⁹ bu gerçekliğin en açık delillerinden biridir.

Bir hakikat bütününe hele ki ilahi menşei olduğu teyit edilen buyruklar silsilesinin amele aksetmesi, elbette sahih bir anlamaya bağlıdır. Zaten okuma yalnızca ağız, nefes ve gözle yapılan bir eylem değil aynı zamanda metinden anlam çıkarma ve bunu yorumlamadır. Kur'ân te'akkul, tezekkür, tefekkür, tedebbür, tefakkuh gibi kavramlarla mütemediyen bu yönüne vurgu yapmaktadır. Hz. Peygamber'in de Kur'ân'ın anlam veçhesiyle kurulan birliktelikleri mütemediyen

⁷⁵ Buhârî, “Tevhîd”, 57.

⁷⁶ İbn Sa'd, *eş-Şabâkâtü'l-kebîr*, 6/212.

⁷⁷ *Kur'an Yolu* (Erişim 16 Eylül 2020), ez-Zümer 39/23.

⁷⁸ Örnek için bk. el-Bakara 2/185, el-A'raf 7/52, 203, Yûnus 10/57.

⁷⁹ İbn Sa'd, *eş-Şabâkâtü'l-kebîr*, 8/181.

teşvik ettiği görülmektedir. Bir hadiste “...Bir cemaat, Allah Teâlâ'nın evlerinden bir evde toplanıp Allah'ın kitabını okur ve onu aralarında müzakere eder, anlayıp kavramaya çalışırlarsa, üzerlerine sekinet iner ve kendilerini rahmet kaplar. Melekler onları kuşatır. Allah Teâlâ da onları kendi nezdinde bulunanların arasında zikreder...”⁸⁰ dediği rivâyet edilmektedir. Aksine bir tavır sergilenerek Kur'ân'la girilecek ilişkilere de, “Kur'ân okurken kalbiniz ona ülfet ediyorsa okumaya devam edin. Usanur aklınız başka yere giderse okumayı bırakınız.”⁸¹ ifadeleriyle kayıt getirmiş, aklın ve gönülün kişiyi Kur'ân'ın lahuti atmosferine taşımadığı bir tilavete sıcak bakmamışlardır. Bir başka hadisinde “Sizden biriniz gece kalktığında, eğer Kur'ân okumak ne dediğini bilmeyecek şekilde diline ağır gelirse, okumayı bırakıp birazcık uzanıversin.”⁸² buyurarak Kur'ân'ın anlamına yabancı kalmadan okumanın önemine dikkat çekmişlerdir.

Hız. Peygamber'in Rabbânî bir kılavuz olarak benimsediği Kur'ân'ı tilavetinde Allah'ı tesbih etmekten bahseden âyetlere gelince “Subhânallah” gibi tesbih ifadeleriyle Allah'ı över ve eksik sıfatlardan tenzih eder, duâ ifadelerinin geçtiği konumlarda münâcatta bulunur, Allah'ın azametine sığınmaktan bahseden âyetlerde de Allah'a sığınır,⁸³ genel olarak Kur'ân'ı anlam odaklı tilavet etme yoluna giderdi. Başka bir hadiste Kur'ân'ı tefekkürün önemine dikkat çekmek istercesine Âli İmran sûresinin 190-191. âyetleri⁸⁴ hakkında “Bu âyetleri okuyup da düşünmeyen kişilere yazıklar olsun.” buyurmuş hem de ağlamışlardır.⁸⁵ Tüm bu tasarruflarından anlaşıldığı kadarıyla Allah Rasûlü Kur'ân'la tekdüze bir ilişki tesis etmemiştir. Ayrıca ümmetine Kur'ân'ın nasıl tilavet edileceği, Kur'ân'la nasıl bir münasebet içerisine girileceği noktasında örnek olmuşlardır.

Kur'ân öğretilerinin fert ve toplumların yaşam biçiminde bir aksiyon meydana getirmesi sahih bir anlamadan geçtiği için, hatim sürelerinin de buna göre tanzim edildiği görülmektedir. Abdullah b. Amr'a (ö. 65/684-85) Peygamberimiz Kur'ân'ı bir rivâyette kırk günde⁸⁶ diğerinde bir ayda bitirmesini tavsiye etmiş, kendisi fazlasına

⁸⁰ Müslim, “Zikr”, 38; İbn Mâce, “Muqaddime”, 17.

⁸¹ Buhârî, “Fezâ'ilü'l-Kur'ân”, 37; Müslim, “İlim”, 3,4.

⁸² Nesâî, “Fezâ'ilü'l-Kur'ân”, 107; Müslim, “Şalâtü'l-müsâfirîn”, 223; Ebû Dâvûd, “Teṭavvu'”, 18; İbn Mâce, “İkâmet”, 184.

⁸³ Müslim, “Şalâtü'l-müsâfirîn”, 203; Nesâî, “Kıyâmu'l-leyl”, 25.

⁸⁴ “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: “Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!” Kur'an Yolu (Erişim 16 Eylül 2020), Âli İmran 3/190-191.

⁸⁵ İbn Hibbân, *el-İhsân fi takrîbi Şahîhi İbn Hibbân*, 2/387.

⁸⁶ Tirmizî, “Kırâ'ât”, 13.

gücünün yettiğini belirtince sayıyı yirmi gün olarak tayin etmiştir. Abdullah b. Amr daha ziyadesine muktedir olduğunda direktince Rasûlullah on beş, on derken nihai olarak bir haftada karar kılmış, bundan daha az zaman diliminde Kur'an'ı hatmetmemesi gerektiğini beyan etmiştir.⁸⁷ Üç günden daha az zamanda Kur'an'ı hatmedenin bir şey anlamayacağını da ifade etmişlerdir.⁸⁸ Sahabenin de bu hassasiyeti kuşanarak, Kur'an'ı hazmederek okuma yolunu tuttuğu görülmektedir. Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]), "Tüm Kur'an'ı bir ay içerisinde okumam on beş günde okumamdan, on beş günde okumam on günde okumamdan, on günde okumam ise bir haftada okumamdan bana daha sevimlidir."⁸⁹ ifadeleriyle hatim için belirlenen zaman diliminin Kur'an'ı anlamaya elverişli olması gerektiğine işaret etmiştir. Yine Zeyd b. Sâbit'e Kur'an'ın yedi günde hatmedilmesi sorulunca olabileceğini fakat on ya da on beş gün içerisinde hatmi yeğlediğini ifade etmiş, gerekçe olarak da okuma esnasında Kur'an'ı düşünmek ve kavramak/öğrenmeyi göstermiştir.⁹⁰ Ebû Hamza, İbn Abbas'a gelerek kıraatinin hızlı olduğunu ve Kur'an'ı üç günde hatmettiğini söyleyince İbn Abbas, Bakara sûresini bir gecede tertîl üzere/yavaş yavaş, düşünme düşünme okumasının kendisine daha sevimli geldiğini belirtmiştir.⁹¹ Bahsi geçen rivâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla sahabenin hatim yapma süreleri farklılık arz etmektedir. Her sahabe okurken Kur'an'a aynı yaklaşımı sergilememekte kimi çok okuyarak sevap veçhesiyle motive olmanın peşine düşerken kimisi ise anlama odaklanarak Kur'an'ı daha fazla idrak etme bilincindedir. Dolayısıyla asr-ı saâdet döneminde hatim sürelerindeki farklılıkları kişisel yatkınlıkların oluşturduğu söylenebilir. Kaldı ki, tilavet sadece sevap için dahi olsa Arap olan ve nüzul ortamına şahitlik eden bir sahabenin, Arapça inzal edilen bir metni anlamadan/anlamamak için okuduğunu da savunmak mümkün değildir. İlk dönem müfessirlerinden Ebû Ubeyde (ö. 210/825) bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Vahyin nüzulüne şahit olanların, Kur'an'ı anlamaması, Hz. Peygamber'e onun manasını sormaları söz konusu değildi. Dilleri Arapça olduğundan herkes Kur'an'ı anlıyordu."⁹² Bu vesileyle sahabenin gerek sathî

⁸⁷ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 34; Müslim, "Kitâbü'ş-şiyâm", 184; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, 2/554; Şu'abü'l-îmân, 3/476.

⁸⁸ Tirmizî, "Kırâ'ât", 13.

⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 2/242.

⁹⁰ Mâlik b. Enes, "Kur'an", 4.

⁹¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/555.

⁹² Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Fuat Sezgin, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1381), 1/8. Ebû Ubeyde'nin bu ifadelerini Kur'an'ın genelini anlama şeklinde yorumlamak mümkündür. Yoksa sahabenin bazen anlayamadığı âyetleri Allah Rasûlü'ne sorduğu rivâyetlerle sabittir. İmana zulüm bulaşmasıyla kastedilenin şirk olduğunu Hz. Peygamber'in beyanıyla ilgili örnek için bk. Buhârî, "Tefsir, Loğman (31)", 1.

gerek derûnî olsun, bir şekilde Kur'ân'ın anlamına odaklandığını söylemek mümkündür.⁹³

Kur'ân'ın kısa bir zaman dilimine denk gelecek biçimde hatmedilmesini içeren rivâyetlere yönelik muhtemel eleştirilere de temkinli yaklaşmak gerekecektir. Zira âyetlerin inzal sebep ve muhitine şahitlik eden, anlam derinliklerine muttali olan, dilleri lahn olgusuyla tahrip olmamış, kültürel faaliyetlerinin tümünü Kur'ân tilavetinin oluşturduğu sahabe ile Arap dışı unsurların Kur'ân okuyuşlarını aynı kefedede tutmak elbette mümkün değildir. Güncel meşgaleleri, ilmî ve ameli yozlaşmaları göz ardı ederek günümüz Müslüman portresiyle sahabeyi kıyaslamak ve buradan hatim sürelerine bir eleştiri getirmek makul olmasa gerektir.

Hadis külliyyatı içerisinde sahabenin, bir insanın Kur'ân'ı hatmetmesinin mümkün olduğu muhtemel zaman diliminden çok daha kısa sürelerde bitirdiklerine dair rivâyetlere de rastlamak mümkündür. Osman b. Affan (ö. 35/656) ve Temîm ed-Dârî'nin (ö. 40/661) tek rekâtta, Sa'id b. Cubeyr'in (ö. 94/713 [?]) Kâbe'de iki rekâtta, Ramazan'da her gece Kur'ân'ı hatmettikleri belirtilmektedir.⁹⁴ Ne var ki, bu denli kısa süreçlerde Kur'ân'ın hatmedilmesi, sahabenin Hz. Peygamber'in tilavet süresiyle ilgili ihtarlarına lakayt kaldığı gibi istem dışı bir sonuç doğurabilir. Ayrıca bu uygulamaların Kur'ân'ın anlayarak, özümşenerek tilaveti şeklindeki genel amacıyla uyuşmadığını da belirtmek gerekecektir. Hz. Peygamber'in teheccüd namazında uzunca süreleri peş peşe tilavet ettiği bilinmesine rağmen, Kur'ân'ın tümünü bir rekâtta ya da bir gecede hatmettiğine dair bir rivâyet aktarılmış değildir; kendisinin böyle bir isteği de bulunmamaktadır. Zira Peygamberimiz kendisine emredildiği üzere⁹⁵ Kur'ân'ı tertîl ile yani yavaş yavaş, acele etmeksizin okumakla memurdur. Sahabe de dâhil olmak üzere ümmete düşen aynı okuma prensibini sahiplenmektir ki, özendirilen bu tablo bir rekâtta Kur'ân'ın tertîl üzere hatmedilmesini uzak bir ihtimal haline getirmektedir. Sonuç olarak rivâyetlerin hadis ilmi açısından tetkik edilmesi ve sıhhat durumu tespit edilinceye kadar da ilgili haberlere temkinli yaklaşmak gerekecektir.

⁹³ Sahabenin Kur'ân tilaveti için bk. Mehmet Ünal, "Kur'ân'ı İçselleştirme Biçimi Olarak Sahâbenin Tilaveti", *Kur'an ve Sahâbe Sempozyumu* (22-23 Mayıs 2015), ed. Hasan Keskin, Abdullah Demir (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2016), 101-121.

⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 2/243. Daha fazla isim için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî, *Kıyâmu'l-leyl ve kıyâmu ramazân ve kitâbü'l-ovitr*, kıs. Ahmed b. Ali el-Makrîzî, (Pakistan: Hadîsu Akâdemi, 1408/1988), 157.

⁹⁵ el-Müzzemmil 73/4.

Sahabenin Kur'ân'ı nasıl öğrendiklerine dair beyanatları Kur'ân'ı akıl erdirmeye, kavramaya ne denli ehemmiyet gösterdiklerinin nişaneleridir. Ebû Abdurrahman es-Sülemî kendilerine Kur'ân'ı okuyan, öğreten Osman b. Affan, Abdullah b. Mesûd ve Ubeyy b. Ka'b gibi sahabenin Peygamberden on âyet öğrenip bunlarla nasıl amel edildiğini öğrenmeden diğerlerine geçmediklerini, "Biz Kur'ân'ı ve ameli beraber öğrendik." dediklerini rivâyet etmektedir.⁹⁶ Başka bir rivâyette bu on âyet içerisindekileri ilim ve amel yönünden öğrenmeden sonraki on âyete geçmedikleri, ilim ve ameli beraber öğrendikleri ifadelerine yer verilmektedir.⁹⁷ Abdullah b. Amr'ın da nüzul döneminde Kur'ân eğitiminden ne kastedildiğine ıskı tutabilecek mahiyette beyanatları bulunmaktadır:

"Bizden birine Kur'ân'dan önce iman verilirdi. Bir sûre Muhammed'e nazil olduğunda biz de oradaki helali ve haramı, emredici ve sınırlayıcı hükümleri, üzerinde durulması gerekenleri öğrenirdik. Siz bugün nasıl Kur'ân öğreniyorsanız biz de bunları öğreniyorduk. Sonra günümüzde öyle adamların varlığına şahitlik ediyorum ki, kendilerine imandan önce Kur'ân veriliyor. Onlar da Fâtihâ'dan sonuna kadar emirleri ve yasaklarının ne olduğunu, nerelerde durulması gerektiğini bilmeden, daklın (kötü cins hurma çeşidi) saçılıp dağılması gibi Kur'ân okuyorlar."⁹⁸

Sahabenin Kur'ân'la geliştirdiği bu nitelikli rabitanın yansıması olsa gerek ki, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'ın (ö. 73/693) Bakara sûresini sekiz senede ezberlediği belirtilmektedir.⁹⁹ Hz. Ömer'in ise Bakara sûresini on iki senede öğrendiği akabinde damızlık bir deve kurban ettiği rivâyet edilmektedir.¹⁰⁰ Bu durum sahabenin Kur'ân'a epistemolojik tarzda bir yaklaşımı elinin tersiyle iterek, âyetleri okuyup üzerinde düşünmeden, muhtevasını iyice özümsemeden, bir varoluş bağı kurmadan öğrenilmiş kabul etmemesinden kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

Kur'ân'ın Müslümanların imaj ve itibarını yükseltmede etkin rol oynaması, ilim ve irfana dayalı bir medeniyet inşasını amaçlaması ve belki de hepsinden daha önemlisi uhrevî dirilişin mihenk noktasını oluşturması, Kur'ân'ı tüm yapıp etmelerde en esaslı başvuru mekanizmasına haline getirmiştir.

Bu kutsal kitabın tatbiki anlaşılmasına, anlam dünyasında derinleşme ise keyfiyete haiz bir tilavete bağlıdır. Kur'ân'ın hidayet fonksiyonunu temin etmedeki

⁹⁶ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âşâr*, 4/84.

⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/466; İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 6/117.

⁹⁸ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âşâr*, 4/84; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 1/165.

⁹⁹ Mâlik b. Enes, "Kur'ân", 11; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 3/345.

¹⁰⁰ Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 3/346; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, nşr. Abdulmuhsin et-Türkî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 1/39-40.

okuma, anlama ve yaşama şeklindeki her bir kategori birbirinin alternatifi değil tamamlayıcısı olan unsurlar bütünüdür. Hz. Peygamber döneminde tilavetin bütünleştirici unsurları arasındaki dengeye olanca hassasiyet gösterilmesine rağmen, gelişen zaman içerisinde lahn olgusunun Arap dilinde bir dejenerasyon meydana getirmesiyle daha ziyade lafız ağırlıklı bir tilavet ve eğitim kendini gösterir olmuştur. Ulema geçmiş dönemde bu durumu eleştiri konusu yapmakla birlikte, bunun bir sıkıntı meydana getirdiği hâlihazırda da sıklıkla dillendirilmektedir.

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki lafız anlam polemisindeki asıl müşkül, Kur'ân'ın lafzî boyutuna gerekli ehemmiyetin verilmesi değil, anlamın ikinci plana atılması olmalıdır. Anlama gerekli ehemmiyetin gösterilmediğini ifade etmek; lafzı öteleme ve değersizleştirmeye elde edilmeyecektir. Nitekim dikkatle tetkik edildiğinde Hz. Peygamber'in Kur'ân tilavetinde anlam ve amelin ön planda olduğu gibi lafzın da hatırı sayılır bir yer tuttuğu görülecektir. Nitekim Hz. Peygamber sessiz icrâ edilen namazlarda anlamı zaten zihninde de mahfuz olduğu gerekçesiyle tilaveti bir mırıldanma ile geçiştirmemiş, muhataplarınca işitilecek cehrî okumalarda ise, anlamı karşılayan kelime kalıplarının anlatılmak istenen mesajı doğrudan yansıtacak düzeyde açık ve seçik şekilde telaffuz edilmesine dikkat kesilmiştir. Söz öğelerini birbirine katıp karıştırmadığı, çarçabuk bitirmeye odaklı bir telaşeden uzak okuyuşu, harflerin adeta inci tanesi gibi dizildiği sarıh ve intizamlı bir tilavet meydana getirmiştir. O dönemde Arap dili fonetik özelliklerini karşılayan ve hicrî IV. Yüzyılda müstakil bir disiplini karşılayacak tecvîd kurallarının da bu tilavetin esaslı bir parçasını teşkil ettiği görülecektir. Rivâyetler içerisinde yer alan tecvîd kavramlarının sınırlı olması henüz kavramsallaşma sürecinin tamamlanmamasındadır. Bir tilavet ögesinin dinamik halde uygulanırken sonraki süreçte isimlendirilmesi, bir olgu haline öncesinde var olmadığı anlamına gelmemektedir. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın alınması noktasında özellikle Kur'ân kıraati noktasında maharet kesp etmiş sahabeyi ön plana çıkarması, Kur'ân'ın sahih telaffuz özelliklerine göre talimini önemsemesi ve amaçlamasındandır. Makamla tezyin edilmiş hoş bir tilavetin, lafzın ihtiva ettiği anlamdan habersiz kişileri dahi etkilemeye yönelik bir potansiyel barındırdığı muhakkaktır. Bu açıdan Hz. Peygamber'in Kur'ân tilavetinde sesin güzelleştirilmesine yönelik teşvik ve uygulamalarının tümünü, Kur'ân'ın telaffuz cephesinin güçlendirilmesine yönelik birer telkin olarak değerlendirmek mümkündür.

Hz. Peygamber'in tilavetinin literal yönü kendini bu denli bariz bir şekilde hissettiriyor iken, lafzı değersiz kılacak her türlü yorum tarafgir, talihsiz ve

temelsizdir. Üstelik bu yaklaşım asırlarca lafzı bir talim ögesi olarak benimseyen kitlede değer de bulmayacaktır. Sahabenin de vurguladığı üzere "Kıraat tabi olunan bir sünnettir." anlayışını benimseyen bir kitlenin abesle iştiğal ettiğinden dem vurmak, güdük bir yaklaşımın eseridir. Maksat şayet bir hatayı düzeltmek ise bunun lafzın ötekileştirilmesinden geçmeyeceği muhakkaktır. Lafzın önemine dikkat çekmekle anlamın da amele geçişte önemli bir aşama olduğunun ısrarla altının çizilmesi çözüme ulaşmada daha etkin ve belirleyici bir rol oynayacaktır.

Vakıanın diğer tarafında ise gerek Hz. Peygamber'in gerekse sahabenin anlam bağımlı tilavet boyutunu yeğledikleri görülmektedir. Kur'an'ın inceliklerini idrak etmeden, misyon ve mahiyetinden habersiz, muhtevasını bir aksiyon meydana getirecek şekilde yaşam biçimine dönüştürmeden, alelade bir metni okur gibi çarçabuk bir tilavetin tasvip edilecek bir yönü bulunmamaktadır. Kemiyyet endeksli tilavet formunun yerini keyfiyete terk etmesi gerektiğine asr-ı saâdet dönemindeki uygulamalar işaret etmektedir.

Ezcümle lafız ve anlamın, sahih bir tilavetin olmazsa olmaz birer parçası olduğu Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalardan anlaşılmaktadır. Kur'an'ın hidayet boyutunu temin etmede birer basamak görevi gören bu tamamlayıcı unsurları, birbirinin alternatifi gibi gösterme çabalarının naklî hiçbir dayanağı bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî. *el-Muşannef*. thk. Habîbu'r-Rahmân el-Azamî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh. *Ahlâku ehli'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Amr b. Abdüllatîf. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh. *eş-Şerî'a*. thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420/1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî. *'Avnü'l-ma'bûd şerh-i Sünen-i Ebî Dâvûd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *Şu'abü'l-îmân*. thk. Abdulalî Abdulhamîd Hâmid vd. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü's-şâğîr*. thk. Abdulmu'tî Emin Kal'aci. Karaçi: Camî'atü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1410/1989.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Şahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır. Dimeşk: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1424/2004.
- Duveyl, Ahmed. *Fennü't-tertil*. Suudi Arabistan: Merkezü'l-Melik Faysal-Mucemme'ü'l-Melik Fahd, 1420/1999.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Heravî. *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*. thk. Mervân el-Atiyye vd. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1415/1995.

- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ. *Mecâzu'l-Kur'an*. thk. Muhammed Fuat Sezgin. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1381.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selîm Esed. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1404/1984.
- Firyâbî, Ebûbekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasan b. el-Müstefâd. *Fezâ'ilü'l-Kur'an*. thk. Yusuf Osman Fadlullah Cibrîl. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2010.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecme'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*. thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b Abdullah. *el-İstizkârü'l-âmi' li-mezâhibi fukahâ'i'l-emşâr ve 'ulemâ'i'l-aqtâr fimâ tezammenehü'l-Muvaţta' min me'âni'r-re'y ve'l-âşâr*. thk. Sâlim Muhammed Ata, Muhammed Ali Muavvez. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Kitâbu'l-muşannef fi'l-eĥâdis ve'l-âşâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hâcer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânidi's-semâniye*. thk. Muhammed b. Mes'ûd vd. Suudi Arabistan: Dâru'l-Asime, 1419.
- İbn Hâcer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*. thk. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *el-İhsân fi takrîbi Şahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb Arnavûd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. *eş-Şahîh*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav'. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsü'd-Dîn, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd Ebû Abdullâh. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdulkâkî. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, ts.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâ'ât*. thk. Şevkî Dayf. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1400.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd Menî' el-Hâşimî. *et-Tabakâtü'l-kebîr*. thk. Muhammed Abdulkâdir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm. *Mecmû'u'l-fetâvâ'l-kübrâ*. thk. nşr. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım. Medine: Mecme'u'l-Melik Fahd, 2004.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*. thk. Necip el-Mâcidî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1434/2013.
- İbnü'l-Esîr, Ebu's-Saadât Meccüddîn Mubarek b. Muhammed. *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîş ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979.
- İslamoğlu, Mustafa. "Tertil devrimini tecvit karşı devrimine kurban etmek". *YouTube*. Yayın Tarihi 21 Nisan 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=3erE8PIurgs>.
- Kur'an Yolu*. Erişim 16 Eylül 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. nşr. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Mâlik b. Enes, Mâlik b. Âmir. *el-Muvatta'*. Beyrut/Lübnan: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1406/1985.
- Mekkî b. Ebî Tâlib. Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâ'ât*. thk. Abdu'l-fettâh İsmail Şelebî. Kahire: Dâru Nehda, ts.
- Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ. *Kıyâmu'l-leyl ve kıyâmu ramazân ve kitâbü'l-öitr*. kıs. Ahmed b. Ali el-Makrîzî. Pakistan: Hadîsü Akâdemi, 1408/1988.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdulmun'im Şelebî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Nîsâbü'rî, Nizâmu'd-Dîn el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin el-A' rec. *Ġarâ'ibü'l-Kur'an ve reğâ'ibü'l-furkân*. thk. Zekeriyya 'Umeyrân. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1996.
- Okçu, Abdulmecit. "Kur'an Tilavetinde Ezgi", *Dini Araştırmalar Dergisi* 10/28 (2007), 213-247.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemu'l-evsat*. thk. Târik b. İvazullah, Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseyinî. Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu müşkili'l-âşâr*. thk. Şuayb el-Arnaûd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünenü Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâ Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Gârbi'l-İslâmî, 1998.
- Ünal, Mehmet. "Kur'an'ı İçselleştirme Biçimi Olarak Sahâbenin Tilaveti". *Kur'an ve Sahâbe Sempozyumu* (22-23 Mayıs 2015). ed. Hasan Keskin, Abdullah Demir. 101-121. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Yılmaz, Muhammed. "Muhammed Ebû Zehre'ye Göre Kur'an'ın Teğannî İle Okunuşu". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2020), 93 – 111.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an haķā'iki ġavâmiẓi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķāvîl fi vüçûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1376/1957.